

8. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038–XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
9. Правове забезпечення господарської діяльності / за ред. проф. В. Д. Понікарова. Харків, 2009. 343 с.
10. Хомутенко О. В., Губанова І. В., Козуб С. О. Про необхідність розроблення механізму актуалізації атестованих експертних методик. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : матер. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю створ. ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. Харків. 2013. С. 49.
11. Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз : затв. пост. Кабміну України від 02.07.2008 р. № 595 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.09.2023).

Дискурсивний вимір як основа психологічного аналізу в контексті проведення комплексної психолого-лінгвістичної експертизи

Тетяна Єгорова,

Полтавське відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Полтава, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3588-2475>, e-mail: expertegor@gmail.com

Розглянуто питання дискурсивного аналізу як основи психологічного дослідження у складі комплексної судової психолого-лінгвістичної експертизи, призначеної в кримінальних провадженнях щодо злочинів проти інформаційної безпеки України.

Ключові слова: *авдиторія; адресант; вербальна агресія; дискурс; дискурсивна реальність; домінанта; інтенція; інформація; інформаційна безпека; комунікативна дія; «концептуальний квадрат»; наратив; праймінг.*

The Role of Discursive Analysis in Psychological Investigation within the Cross-Disciplinary Psycho-Linguistic Examination

Tetyana Yehorova

This article delves into the realm of discursive analysis as the cornerstone of psychological investigation conducted as part of cross-disciplinary forensic psycho-linguistic examination, particularly in criminal investigations related to offenses against Ukraine's information security.

Keywords: *audience; addresser; verbal aggression; discourse; discursive reality; dominant; intention; information; information security; communicative action; «conceptual square»; narrative; priming.*

Виклики інформаційної війни, яку РФ нині проводить разом зі збройною агресією проти України, є надзвичайно актуальними, оскільки основною метою цієї інформаційної інтервенції є імплантування в організацію українського суспільства російських ментальних проєктів, поширюваних засобами ЗМІ, інтернету, телебачення, у закладах освіти, у сфері релігії тощо. Російський інформаційний екстремізм особливо виявляється в соціальних інтернет-ресурсах / мережах завдяки публікаціям нового, вербально агресивного формату стосовно всього українського, і, на думку вітчизняних політиків та вчених, у перспективі може мати високий ризик територіальної перемоги [1; 2].

Комунікація у віртуальному середовищі поєднує особистий (приватний) та публічний формати, даючи змогу презентувати адресанту своє «Я», виявити ставлення до навколишнього, транслювати свої емоції та думки, установлювати соціальні зв'язки, уключатися в різні спільноти й реалізувати соціальні відносини. Дискурсивна реальність інтернету дає змогу адресантові вербальними і невербальними засобами комунікації транслювати картину світу, у якій наявні тематична домінанта, певний набір «ключових» понять та інтенційна спрямованість [3; 4; 5].

Феномен комунікації в інтернет-ресурсах став новим викликом для судової психологічної експертизи, адже характер віртуальної взаємодії, виробляючи нові правила комунікативних норм, постійно трансформується відповідно до умов, мети та соціального контексту спілкування.

В аспекті експертного психологічного аналізу заслуговують на увагу дослідження Т. ван Дейка, який вважає, що ідеологія й культура (макросоціальні феномени) як колективні репрезентації дійсності відтворюються на мікросоціальному рівні (у дискурсі), який посідає особливе місце, оскільки, на відміну від невербальних сигналів, властивості мовлення дають змогу безпосередньо формулювати та відображати абстрактні ідеї, тому ідеологічна соціалізація особистості та суспільства загалом відбувається саме в дискурсі. Т. ван Дейк поділяє дискурс на два основних види: у широкому сенсі як комплексна комунікативна подія в певному часовому, просторовому, ситуаційному та ін. контекстах із застосуванням вербальних та невербальних засобів; дискурс у вузькому значенні — текст або розмова, що має завершений або пролонгований вербальний «продукт» комунікативної дії, який інтерпретують реципієнти [6]. Отже, дискурсивний вимір, на нашу думку, є найбільш значущим для проведення експертного психологічного дослідження, оскільки російські ідеологічні й культурні «матриці», нав'язувані українському суспільству, транслюються засобами мовлення практично в усіх інформаційних ресурсах.

Як показує практика комплексних психолого-лінгвістичних експертиз, проведених за часів збройної агресії РФ проти України, комунікативна стратегія ідеологізованих російських дискурсів реалізується завдяки таким основним принципам: 1) пред'явлення провідної ідеї «своїх» у позитивному значенні; пред'явлення всіх інших / «чужих» у негативному значенні; 2) акцентування на всьому позитивному про «своїх» та акцентування на всьому негативному про «чужих»; 3) заборона акцентування будь-чого негативного на «своїх»; 4) заборона акцентування будь-чого позитивного на «чужих». За Т. ван Дейком, ці чотири принципи утворюють «ідеологічний квадрат», або «концептуальний квадрат» [6], інструмент якого може застосовуватися на всіх рівнях лінгвістичних і психологічних структур, аналізованих під час проведення комплексної психолого-лінгвістичної експертизи.

Слід зауважити, що психологічний аналіз у такій комплексній експертизі можна виконувати тільки відповідно до результатів лінгвістичної частини дослідження. Власне основою розв'язання експертних завдань у процесі психологічного аналізу є дискурс конкретної комунікативної ситуації.

Аналіз практики проведення комплексних психолого-лінгвістичних експертиз виявляє, що російські наративи націлені передусім на сегмент аудиторії із т. зв. «біконцептуальним» світоглядом. Надзвичайна актуальність для українського суспільства війни, яку розв'язала РФ, розгортається й у її оцінному осмисленні. Завдяки актуалізації механізмів імпліцитної пам'яті та фіксованої установки (праймінгу) саме «біконцептуали» є психологічно уразливим сегментом суспільства, оскільки легко піддаються російському ментальному впливу.

Іншою характерною особливістю російських інформаційних вкидів є агресивна комунікативна поведінка в ЗМІ, в інтернет-ресурсах тощо, яка здебільшого підтримується нормами російського суспільства, російських або проросійських інтернет-груп, їхніми колективними установками та контекстом спілкування. Зокрема, нав'язування українському суспільству російських ідеологічних та культурних наративів маніпулятивно реалізується, наприклад, засобами провокації з метою викликати в аудиторії негативні емоції, флеймінгу — суперечки заради суперечки, боулінгу (цькування), образ на адресу певної особи (групи осіб), обраної (-их) жертвою (-ами) та ін.

Наприклад, починаючи з 2014 року, у ЗМІ, в інтернет-ресурсах, у закладах освіти і релігії російські інформаційні технології активно нав'язують ідеї існування «фашизму» в українському суспільстві, його «бандеризації», а ті, хто виборює незалежність

України та захищає Батьківщину від російського агресора, іменуються «укронацистами», «укрофашистами», «бандерівцями» тощо [7].

Саме тому в російській інформаційно-психологічній спеціальній операції (далі — ІПСО) смислотворювальною ідеєю є те, що воєнно-політичні еліти РФ прагнуть до «визволення» України та й усього світу від «неонацизму», формуючи цим ментальну основу для виправдовування й підтримки проголошеної 24 лютого 2022 року «демлітаризації» та «денационалізації» української держави. Сучасна російська ІПСО, застосовуючи інструменти суспільного дискурсу, упроваджує не тільки свої «стратегічні ідеї і цілі», а й їхні тактичні варіанти, які швидко й гнучко пристосовуються до змін реальних ситуацій, мімікують та виявляються в різних формах смислових інтервенцій (наприклад, проєкт «Новороссія», проєкт «Новий Ієрусалім», проєкт «Республіка Україна», проєкти «деокупація України від фашизму», «дебандеризація» та ін.). Отже, російська ІПСО всіляко формує легітимізацію збройної агресії РФ проти України, спираючись на ментальний «зсув» у свідомості українського суспільства в напрямі виправдовування, підтримки та сприяння агресії.

За часів збройної агресії РФ проти України в Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» фахівці в галузі спеціальних лінгвістичних та психологічних знань розробляють методичну базу та оперативно проводять велику кількість комплексних психолого-лінгвістичних експертиз, які, разом із напрацюваннями колег із інших науково-дослідних установ Міністерства юстиції України, стануть вагомим внеском до доказової бази у кримінальних провадженнях за правопорушеннями, передбаченими ст. 109, 110, 111, 1111, 1112, 1142, 4351, 4362 Кримінального кодексу України [8; 9; 10].

Перелік джерел посилання

1. Магда Є. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 5. С. 138—142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_5_29 (дата звернення: 01.09.2023).
2. Почепцов Г. Г. *Войны новых технологий*. Харків, 2020. 601 с.
3. Мак-Люэн Маршалл. Понимание медиа: Внешние расширения человека. URL: <https://readli.net/ponimanie-media-vneshnie-rasshireniya-cheloveka/> (дата звернення: 01.09.2023).
4. O'Sullivan P. B., Flanagan A. J. Reconceptualizing 'flaming' and other problematic messages. URL: [https://flanagin.faculty.comm.ucsb.edu/CV/OSullivanandFlanagan2003\(NMS\).pdf](https://flanagin.faculty.comm.ucsb.edu/CV/OSullivanandFlanagan2003(NMS).pdf) (дата звернення: 01.09.2023)
5. Reicher S. D., Spears R., Postmes T., Kende A. Disputing deindividuation: Why negative group behaviours derive from group norms, not group immersion. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/behavioral-and-brain-sciences/article/abs/disputing-deindividuation-why-negative-group-behaviours-derive-from-group-norms-not-group-immersion/1A66CD98492B358D3DB3C4D2027F3EAA> (дата звернення: 02.09.2023)
6. Van Dijk T. A. Handbook of discourse analysis //Discourse and dialogue. URL: https://www.sscnet.ucla.edu/anthro/faculty/ochs/articles/Ochs_2015_Discursive_Underpinnings.pdf (дата звернення: 02.09.2023)
7. Браїлко Ю. І. Бандеровці & бандерівці: семантика протистояння. *Нові виміри сучасних філологічних досліджень: міждисциплінарний підхід* : зб. тез всеукр. наук. онлайн-конф. (Київ, 10—11.11.2022). Київ, 2022. С. 15—16.
8. Стратегія інформаційної безпеки: затв. указом Президента України від 28.12.2021 р. № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#n100> (дата звернення: 03.09.2023)
9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL : <http://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення: 04.09.2023).
10. Єгорова Т. М., Браїлко Ю. І. Актуальні проблеми комплексної судової психолого-лінгвістичної експертизи в умовах збройної агресії рф проти України. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : мат-ли IV міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16.12.2022). Київ, 2022. С. 515—519.